

הסיכום והניתוח ממערכי השיעור לשירת המאה ה-20

כתב וערך: המורה אלי פררה

אודיסס / חיים גורי

ובשובו אל עיר מולדתו מצא ים
ודגים שונים ועשב צף על הגלים אטמים
ושמש נחלשת בשולי שמים.

טעות לעולם חוזרת, אמר אודיסס בלבו העיף
וחזר עד פרשת-הדרךים הסמוכה לעיר השכנה,
למצא את הדרך אל עיר מולדתו שלא הייתה מים.

הלך עיף כחולם ומתגעגע מאד
בין אנשים שדברו יונית אחרת.
המלים שנטל עמו כצידה לדרך המסעות, גועו בינתים.

רגע חשב כי נרדם לימים רבים
וחזר אל אנשים שלא תמהו בראותם אותו
ולא קרעו עינים.

הוא שאל אותם בתנועות והם נסו להבין אותו
מתוך המרחקים.
הארמון הסגיל והלך בשולי אותם שמים.

קמו המבגרים ונטלו את הילדים שעמדו סביבו במעגל
ומשכו אותם.
ואור אחר אור הצהיב בבית אחר בית.

בא טל וירד על ראשו.
באה רוח נשקה לשפתיו.
כאו מים ושטפו רגליו כאברי קליה הזקנה.
ולא ראו את הצלקת והמשיכו במורד בדרך המים.

תקציר האגדה של המשורר היווני הומרוס על "האודיסאה":

זהו סיפור אגדה מהמיתולוגיה היוונית, שעיקרה ספור הרפתקאות. אודיסאוס היה מלך האי איתקה. בזמנו הבטיח לאביה של הלנה לשאתה לאישה, אך לא קיים את הבטחתו ונישא לפנלופה. מייחסים לו את הרעיון לכבוש את טרויה ע"י סוס העץ המפורסם, כשעזר ליוונים להחזיר את הלנה, אשת מנלאוס היפה, שנחטפה לטרויה בידי פאריס נסיך ספרטה. זה שבע שנים שאודיסוס מחוץ לביתו, שם מחכים לו אשתו פנלופה ובנו טלמוכוס. באין יורש רשמי למלכותו בשל העדרו מנסים המחזרים הרבים לשבות את לבה של פנלופה, ובד בבד לקרוע את כיסאו וממלכתו על-ידי ביזה ושחיתות. אולם חזרתו של אודיסוס הביתה אורכת כמה שנים טובות.

ככל שהתעכב במסעו הביתה, מומחש ביצירה המקורית ביצירה גודל סבלו של הגיבור; געגועיו, ייאושו, זקנה וחוסר-אונים. אולי לא יהיה אחד שיכירו, אולי אישתו לא שמרה לו אימונים, ומה יהיה על בנו? בסופו של דבר הוא מגיע לביתו, ובאמת אף אחד לא הכירו מלבד הכלב הזקן. בחזרתו יש תיאור של פגישה נרגשת בין הבעל לאשתו ובנו. גם אישתו בתחילה לא מאמינה לדמות הזאת המגיעה מהאופל, ומעמידה בפניו שאלות מבחן. האחרים, תושבי ממלכתו, כולל המחזרים, אינם ששים לבואו ואינם מכירים בו. בשיר באים לידי ביטוי בעיקר אותם גילויי עוינות של אלו. שמו של אודיסס קשור למשמעות שניתנה לו ע"י סבו וגם לפירוש השם ביוונית, כלומר: לגדול למה שאתה ראוי להיות, וכן שם המציין איש שיתעמת עם יריבים רבים ויתגבר עליהם למרות המכשולים. אודיסס שורד למרות כל הסכנות שארבו לו והגיע לממלכתו כדי למלוך עליה מחדש ולהשליט מוסר וצדק בכל האזור. בחזרתו הוא מתכנן את מהלכי הנקמה באויביו, במחזרי אישתו. אפשר לומר ששמו היא ההבחנה להגדרת המושג "גיבור-הרפתקאות" למי שיוצא למסע ומתמודד עם פיתויים ומכשולים. עד כאן תקציר האגדה שמאחורי השיר.

ניתוח השיר וסיכומו:

את השיר של חיים גורי ניתן להמשיל כמטפורה לכל אדם השב אל ביתו לאחר תלאות, עיכובים ויחס עוין מאותה חברה אותה עזב. האם מדובר בחייל השב מהמלחמה, או בשבוי לאחר שנות שבי ארוכות בכלא האויב, או פשוט ביטוי של שיר הלל לפועלו של אודיסס מהמיתולוגיה היוונית? הכל פתוח וכל אחד יכול לראות בו את מעייניו. בכל מקרה הסיטואציה המתוארת בשיר שונה לגמרי מהסיפור האגדה המקורי. שם הכל מסתיים ב"הפי-אנד", כשהכל שב לקדמותו. אישתו מכירה בו בסוף, והיא מוכיחה ששמרה לו אימונים, בנו גאה באביו והוא חוזר לממלכתו ונוקם באויביו, משליט בה שוב את שלטונו הנאור. ואילו בשיר כאן חזרתו של אודיסס מלווה במלנכוליות ועצבות, פסימיות ואי-וודאות, בעיקר בשל הבית האחרון בשיר והשורה האחרונה בו: "בָּאוּ מִיָּם וְשָׁטְפוּ רִגְלָיו כְּאַבְרִיקָלָיָה הַזְּקֵנָה. וְלֹא רָאוּ אֶת הַצְּלָקָתָּהּ וְהִמְשִׁיכוּ בַּמּוֹרָד בְּדֶרֶךְ הַמַּיִם." אותה משרתת זקנה אַבְרִיקָלָיָה, ששטפה את רגליו בסיפור המקורי ומגלה את הצלקות, שהיו סימן ההיכר להיותו הוא אודיסס, הוא מבקש ממנה שלא תגלה את סודו בטרם יתכנן את צעדיו לנקום באויביו. המים ששטפה בהם את רגליו, בשיר מתוארים שהִמְשִׁיכוּ בַּמּוֹרָד בְּדֶרֶךְ הַמַּיִם, כלומר: נעלמו ולא התרשמו ממנו. כאן זה מסתיים. המים לא ראו את הצלקת שעל רגליו, כלומר לא התייחסו לסבלו ולתלאותיו, לעצבות שנטפת ממנו. שתי השורות הראשונות בבית מעצימים את האווירה הזאת: הַטַּל יורד על ראשו והרוח נושקת לשפתיו, כפרידת שלום. הוא נשאר בודד בטל-הערב כשרק הרוח נוגעת קלות בשפתיו, לא אישתו ולא בנו.

בית א': תחילתו של השיר בתיאור ראשון של "מה ראו עיניו" של אודיסס בחזרתו. וכאן באים לידי ביטוי אותם מראות שבהשאלה ודימויים מטפוריים, משרים רוח נכאים: "הים והדגים שונים" ממה שהכיר לפני עוזבו. "העשב צף על גלים איטיים" ו"השמש נחלשת בשולי השמים". כל הביטויים האלה מבטאים תיאור של חזרה פסימית ולא מנבאת טובות. מראות הטבע, כמו ים, דגים, עשב וגלים ושמש ומים, האמורים להשרות יופי ועדנה ואווירה חיובית, כאן הם בנימה שלילית ומלנכולית, זאת בעיקר בגלל צירופי הלשון המטפוריים המתלווים לשמות העצם: הים והדגים שונים, העשב צף על גלים איטיים, והשמש נחלשת בשולי השמים. כבר בראשית דרכו חזרה, המראות מסביב אינם מבשרים טוב.

בית ב': את העיכובים הרבים והתלאות שעובר אודיסס המקורי, מתאר הדובר בשיר כטעות בניווט, כאדם שלא מצא את דרכו, ומסתובב תועה בין דרכים וצמתים. הוא מנסה שוב למצוא את דרכו אל עיר-מולדתו (איתקה) בחזרה אל פרשת הדרכים של העיר הסמוכה ומשם אל הדרך הנכונה. אולם גם כשאדם חוזר אל פרשת הדרכים ממנה יצא, יכול אדם לבחור שוב בפניה שגויה ולתעות שוב. הרי בפרשת דרכים של צומת מצטלב יכולים להיות ארבע אפשרויות, ואין אפשרות לוודא מהי הפניה הנכונה. יכול אדם לבחור באחת מהן, לטעות ולחזור שוב אל פרשת הדרכים עד שהוא מנסה את כל שלוש האפשרויות האחרות כדי למצוא את הנכונה. לכן מתאר הדובר בשיר שלבו של אודיסס עייף: "טעות לעולם חוזרת, אמר אודיסס בלבו העייף". צירוף הלשון התמוה בבית זה הוא הביטוי: "אל עיר מולדתו שלא היתה מים" עיר שאיננה מים? כלומר אולי, עיר ממשית, פיזית שניתן לחוש אותה, לראות אותה ולהגיע אליה, ולא כעיר בתוך מים אינסופיים, כמו ים. מבחינה זו, כל פירוש והסבר אפשרי וטוב.

בית ג': בעצם כל הבתים שאחרי הבית השני בשיר מתארים את הסיטואציה של חזרתו של אודיסס לעיר מולדתו. התיאורים של העצמים והאנשים שהוא פוגש בחזרתו, הם תיאורים המבטאים אדישות, פחד של עוינות לאדם לא מוכר וזר, סלידה וריחוק. כאילו ותהום פעורה בינו לבין האנשים והעצמים.

בבית ג' באה לידי ביטוי בעיקר השפה הזרה שלו ושלהם. הוא והם מדברים אמנם אותה שפת-יוון, אבל זו "יוונית אחרת". המילים הן אותם מילים, אבל משמעותם אחרת. הם לא מבינים אותו ולא מוכנים להקשיב לו ומסתייגים ממנו, כי הוא בעיניהם זר ולא מוכר. והתקשורת הלקויה בינו לבניהם לא עוזרת לגשר על הפער. לכן הוא עייף וחולם ומתגעגע מאוד! (בהדגשה) המילים שנטל עמו בעוזבו כצידה למסעותיו – **גוועו בינתיים**. הדובר משתמש בביטוי "גוועו" ולא התחלפו, או שונו, כלומר יכולת ההתקשרות והמגע ביניהם בלתי אפשריים. כלומר: הנורמות ויסודות שלטונו וממלכתו שונו עד לבלי-הכר. במשך כל מסעותיו הדברים נשכחו **בינתיים** כאות לכך שמסעותיו היו ארוכות מדי והציפיות לבואו נשחקו וגוועו יחד בגלל השתהותולחזור. הנורמות השלטוניות שלו ואישיותו ודמותו נשחקו עם הזמן החולף וכעת אינם ניתנים לגישור. מעין לקח ומוסר השכל לכל אדם שאינו "מכה מיד על הברזל החם" ומתמהמה, הזמן עושה את שלו ושוחק את העבר.

בית ד': בבית זה זווית הראייה לסיטואציה המוזרה של תיאור חזרתו, היא מנקודת מבטו של אודיסס. מבחינתו נדמה לו כי רק נרדם לזמן ארוך: "רגע חשב כי נרדם לזמן רבים" ועם פקיחת עיניו הכל יחזור לקדמותו כפי שהיה בטרם עזב את המקום. אולם זה היה רק לרגע, כך חשב בטרם התפכח מאשליית החלום והנמנום שלו. מעין סיוט שאדם עובר בשנתו, ובתוך החלום הפסיוטי, אומר לעצמו "כי זה רק חלום רע, אתעורר והסיוט היה כלא היה"... "השעון המעורר" שהחזירו למציאות העגומה של ניכור וזרות בינו לבין אנשי-עירו, היה כאשר ראוהו לא קרעו עיניהם בפליאה, בהשתוממות של אושר ושמחה על חזרתו של "הבן האובד השב הביתה". הניכור והזרות מזדקרים היטב בבית זה. הייתה אדישות מוחלטת מהופעתו הפתאומית, כאילו ולא ציפו כלל שיחזור. משהו המרמז על כך שלא התגעגעו אליו כלל. או שהתייאשו כליל מחזרתו ולכן שכחו אותו לגמרי והפסיקו להתגעגע אליו, או שמלכתחילה ציפו שלא יחזור ולכן אינם משתוממים למראהו כי לא הכירו אותו ושכחו אותו לחלוטין. החזרה הייתה בשבילו חבטת התעוררות למצבו מצד אנשי עיר-מולדתו. החברה מקיאה אותו, הוא זר להם והם מסויגים אליו.

בית ה': בבית זה יש ניסיון פתטי מצדו של אודיסס ליצור קשר עם אנשי עיר-מולדתו. אם לא בדיבור ישיר ובשפה מוכרת לשניהם, ניסה לתקשר "בשפה הבין-לאומית" – שפת הידיים והתנועות. שפת הגוף ונפנוף הידיים יכולים לגשר על הפערים הלשוניים בין שני זרים, אולם לא אצל אודיסס. ומעניין שהדובר מתאר ניסיון זה ביצירת קשר-מילולי של שאלות. לא ניסיון לדבר ממש לשם קירוב, אלא פונה אליהם במילות שאלה. וכי מה ישאל אותם? הרי את המציאות בעיר הוא רואה באופן פיזי. את מקום ביתו הוא מכיר ויודע. אין הדובר בשיר מפרט אלו שאלות שאל אותם. השאלות הרלוונטיות, יש לשער, שישאל אותם הן כמו: "אתם לא מזהים אותי?" או: "מי היום בשלטון", "מה קורה היום בממלכה" מין שאלות שזר לא שואל. זר היה שואל בוודאי על כתובת, על מלון ללון בו בלילה וכדומה. ואילו הם: **"וְהֵם נִסּוּ לְהַבִּין אוֹתוֹ מִתּוֹךְ הַמְּרַחֲקִים.**" כלומר מתוך מרחק הזמן שעבר בין עזיבתו לחזרתו, הזיכרון של דמותו נמחק. הביטוי העז לשכחה זו היא בסוף הבית: **"הָאֲרַגְמֹן הַסָּגִיל וְהַלֶּךְ בְּשׁוּלֵי אוֹתָם שָׁמַיִם.**" צבע הארגמן, סמל לצבע המלכות של אדרת המלך, הפך יותר לסגול והוא דהה והלך **בשולי אותם שמים** שהוזכרו בבית א'. אותו גורם טבע (השמים) בלתי משתנה, שהישרה אווירת נכאים בבית א' משרה את כוח הנכאים גם בבית זה. צבע הארגמן שהופך סגול מסמל את משך הזמן שהצבע הזה לא טופל ולא טופח, כאילו והוא "הצהיב" מהתיישנות. מאדום עז לסגול דהוי.

בית ו': תיאור הניכור והזרות עד כדי עוינות מהולה בפחד באה לידי ביטוי בבית זה בתיאור הסיטואציה של הרחקת הילדים ממנו. כאילו והיה מצורע, או משוגע, או כל פגע-רע אחר, שיש להרחיק את הילדים מ"הדבר המוזר" הזה. כאילו והיה חית-שעשועים בשוק, שכולם מסתכלים סביבו במעגל, בסקרנות מהולה בחרדה סמויה, למה הוא עלול לגרום ולהרע. ואם יתפרע פתאום לברוח ממנו בבהלה. **המבוגרים**, והדגש הוא על מבוגרים לא הורי-הילדים, הם שמרחיקים אותם ממנו. משמע: אותם אנשי תחרות למעמדו, או אלו שלא ציפו ולא רצו שיחזור, הם התריס והחוצץ בינו לבין העיר כולה. הם עושים זאת בעקיפין ע"י שימוש בהגנה על ילדי העיר, כביכול, מפני "המזיק" זה מקרוב בא לפתע. ומאיים בעצם על מעמדם ועל שאיפותיהם מאי-נוכחותו. השורה האחרונה בבית מסגיר את הכוונות של אותם מרחיקי-ילדים. במעשה זה שלהם הם גורמים לאזעקה ולכוונות מפניו: **"וְאוֹר אַחַר אוֹר הַצְּהִיב בְּבֵית אַחַר בֵּית.**" כאות של התרעה מפני הפולש הזר, בהתלהמות ופרץ של חרדה גורפת, המקימה את כל אנשי העיר להתעורר ולהדליק את האורות בבתים. לשמור ולהתריע מפניו. **על בית ז'** האחרון עמדתי בראשית ניתוח השיר, ואין לחזור על הדברים.

דרכי העיצוב בשיר:

- א. מבנה השיר וסוגו כשיר סיפורי עם מרכיבים בלדיסטיים. הבית הראשון כפתיחה של מעשייה אגדתית. ובהמשך, ככל שהמתח עולה עם מפגשו של אודיסס ואנשי העיר, הבתים נעשים יותר מצומצמים וקטועים, בני שלוש שורות כל אחד, כשהשורה הראשונה ארוכה, שנייה מתקצרת והאחרונה מתארכת.
- ב. הרקע לשיר מתבסס על אגדת האודיסאה של הומרוס, אולם משליכה גם על אקטואליה והמציאות היומית שלנו כאן ועכשיו, ביחסנו לאנשים שעזבו וחוזרים הביתה.
- ג. יצירת אווירת נכאים מקבלת הפנים שעורכת החברה לחוזר ולשב לגבולו ולביתו. על הנכלים והמזימות שרוקחים אלו שעלולים ליהנות מהיעדרו.
- ד. שימוש בהשאלות ודימויים מטפוריים לתיאור החזרה והמפגש בין אודיסס לאנשי העיר.